

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1936

Ε.Υ.Δ. ΠΡΕΣ. Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

διαπρεπεστέρων φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς μας *περὶ τῆς αἰωνίας Ἀναγεννήσεως* (von der ewigen Renaissance).

Τὸ φαινόμενον τῆς Ἀναγεννήσεως ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον, τὸ ιδιαίτατον στοιχεῖον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Εἶν' ἓνα γεγονός πού μας προσφέρει ἢ ἄμεσος ἱστορικὴ πείρα, εἶναι, (ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ), ἢ μοῖρα (καλὴ ἢ κακὴ ἀδιάφορον) τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὅσοι τὸ ἠρνήθησαν, ὅπως ὁ Spengler λ.χ., εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀρνηθοῦν (ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἄμεσον αἴσθημα ἄλλων τῶν ἐποχῶν) καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπίσης ἐνότητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκόμη καὶ ὡς ὑποκειμενικὴ, ἀστήρικτος δηλ. ἐκ τῶν πραγμάτων πίστις ἂν θεωρηθῇ, ἡ ἔννοια τῆς Ἀναγεννήσεως παραμένει μοναδικὴ σύλληψις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος.

Ἀναδρομαί τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως πρὸς ἐποχὰς τοῦ παρελθόντος δὲν εἶναι βέβαια φαινόμενον σπάνιον, οὔτε προσιδιάζουσι εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς μόνον λαοὺς. Εἰς ἐποχὰς καταπτώσεως στρέφει πολὺ συχνὰ ἓνα ἔθνος τὸ βλέμμα του πρὸς μίαν ἀρχαιότεραν περίοδον τῆς ζωῆς του δοξασμένην—πού θεωρεῖ τοῦλάχιστον δοξασμένην—διὰ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ ἀνάπαισιν καὶ παρηγορίαν ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα τοῦ παρόντος, διὰ ν' ἀντλήσῃ ἐλπίδας καὶ δυνάμεις νέας ἀναστάσεως. Αὐτὸ ἔγινε π.χ. εἰς ἡμᾶς κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ κατόπιν. Ἡ ἀντιθέτως: ἐποχαὶ ζωτικότητος καὶ ἐθνικῆς ἀλκῆς ζητοῦν νὰ χαρίσουσιν χρονικὴν προέκτασιν εἰς τὴν ἀνθησιν τοῦ παρόντος μὲ τὸ νὰ ζοῦν τὸ παρὸν ὡς ἐπανάληψιν ἢ ἀναβίωσιν ἢ συνέχισιν ἐνδόξων σελίδων τοῦ παρελθόντος, πραγματικῶν ἢ καὶ μυθικῶν· αὐτὸ ἐγένετο π.χ. εἰς τοὺς ἐπιταφίους λόγους τῶν Ἀθηναίων τοῦ 5. αἰῶνος, αὐτὸ ἔκαναν οἱ πολεμισταὶ τοῦ 21, αὐτὸ οἱ σημερινοὶ Ἴταλοὶ μὲ τὸ ρωμαϊκὸν Imperium. Ὁ γυρισμὸς αὐτὸς συνδέεται μὲ θεμελιώδεις νόμους τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποῖα, ὡς πνευματικὴ ὑπόστασις εἶτ' ἀτομικὴ εἶτ' ἐθνικὴ, ἔχει τὴν τάσιν ν' ἀπλωθῇ πέραν ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ παρόντος, νὰ βεβαιώσῃ εἰς ἑαυτὴν ἀκόμη καὶ αἰσθητῶς τὴν συνέχειαν καὶ τὴν αἰωνιότητά της. Πρόκειτ' ἐπομένως περὶ φαινομένου μὲ χαρακτῆρα πανανθρώπινον.

Ἀπὸ τὰς ἀναδρομάς αὐτάς εἰς παρελθούσας περιόδους τῆς πατρίου (ἀληθινῆς ἢ νομιζομένης) ἱστορίας διαφέρει οὐσιωδῶς αὐτὸ πού ὀνομάζομεν Ἀναγέννησιν. Εἶναι φαινόμενον καθαρῶς πνευματικόν, πού ὑπερπηδᾷ καὶ εἰς πλάτος καὶ εἰς βάθος τὰ ὅρια ἐνός πατριωτικοῦ κινήματος. Λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα ἐπαναστάσεως, μὲ διαφορετικὴν ἐκάστοτε μαχητικότητα καὶ γοιμότητα, καὶ μεταφέρει ἐπὶ τοῦ πολιτι-

στικοῦ πλέον πεδίου τὸν ὄργανισμὸν καὶ τὴν ζωτικότητα τῶν ἔθνων. Ἐπειτα—καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ χαρακτηριστικώτερον—ἡ ἐπιστροφή αὐτῆ γίνεται (εἰς οἶονδηποῦτ' εὐρωπαϊκὸν ἔθνος καὶ ἂν ἐκδηλώνεται) πάντοτε πρὸς ὀρισμένην περίοδον τῆς ἱστορίας, πρὸς τὴν ἑλληνορρωμαϊκὴν Ἀρχαιότητα.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θὰ ἢμποροῦσε νὰ συγκριθῇ τὸ φαινόμενον τῆς Ἀναγεννήσεως πρὸς ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ φαινόμενον: πρὸς τὴν περιοδικῶς καὶ πάλιν ἐμφανιζομένην στροφήν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν κατὰ φύσιν βίον. Τὴν φύσιν ὄχι ὡς ἀντικείμενον θέας καὶ αἰσθητικῶν γλυκασμῶν, ὅπως τὴν βλέπει ἡ εἰδυλλιακὴ αἰσθηματολογία, πού ἱκανοποιεῖται μὲ τὰ πάρκα, τὰ παρτέρια καὶ τὰς δειροστοιχίας τῶν πεζοδρομίων καὶ τὰ κακτοειδῆ τῶν σαλονίων. Ἀλλὰ τὴν φύσιν μητέρα καὶ τροφόν, ὅπως τὴν ζῆ ὁ ἄνθρωπος μὲ θρησκευτικὴν εὐλάβειαν καὶ ὀλοψυχον αὐτοπαράδοσιν εἰς ἓνα νοσταλγικὸν γυρισμὸν πρὸς τὰς βιολογικὰς πηγὰς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ.

Κατὰ βάθος ἄλλωστε πρόκειται περὶ φαινομένων συγγενῶν μὲ κοινὰς τὰς ρίζας. Καὶ εἰς τὰ δύο πρόκειται περὶ ἐπιστροφῆς πρὸς τὴν μητέρα καὶ πηγὴν τῆς ὑπάρξεως. Ὅτι εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ὡς βιολογικὴν καὶ ψυχικὴν ὄντοτητα ἢ φύσις, εἶναι διὰ τὸν Εὐρωπαῖον ὡς πνευματικὴν πλέον ὄντοτητα ἢ Ἀρχαιότης. Ἀποτελεῖ τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ Εὐρωπαίου, εἶναι ἡ Μητέρα Γῆ τοῦ πνευματικοῦ τοῦ βίου, πρὸς τὴν ὁποῖαν ξαναγυρίζει διὰ ν' ἀντλήσῃ, ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μαζί της, ἄλλος Ἀνταῖος, νέας δυνάμεις καὶ νέους χυμούς ζωῆς καὶ ἀνθήσεως.

Καὶ τὰ δύο ἔχουν χαρακτῆρ' ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος. Ζητοῦν νὰ λυτρώσουσιν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν ἀπωστεωμένων μορφῶν τοῦ πνεύματος, ὅσαι, χωρισμέναι ἀπὸ τὸ ψυχικὸν ἔδαφος πού τὰς ἐγέννησε, καταλήγουσι εἰς τὸ τέλος πρὸς τὸν ἀνελεύθερον δογματισμὸν ἢ τὴν μηχανικότητα τῶν ἀναιμικῶν τύπων. Καὶ τὰ δύο ἐξεγείροντ' ἐναντίον τῆς διασπάσεως τοῦ πνευματικοῦ μας βίου, ἐναντίον τῆς συμπνίξεως τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς κάτω ἀπὸ τὰς ξηρὰς καὶ ἐγκεφαλικάς, τὰς τεχνητὰς ἀντικειμενικὰς μορφὰς, αἱ ὁποῖαι κάποιτ' ἀπετέλουν τὴν ἑκφρασίαν των. Καὶ εἰς τὰ δύο ὑπάρχει ἡ ἀναζητήσις τῆς ἀδιαφθόρου καὶ ἀδουλώτου φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς βιολογικοῦ ἢ πνευματικοῦ ὄντος, πού θ' ἀποτελέσῃ τὸ ζωντανὸν μέτρον—καὶ μόνον ἢ ζωὴ ἢμπορεῖ νὰ κρίνῃ τὴν ζωὴν—καὶ τὸ ἀπηλλαγμένον παντός σχετικισμοῦ κριτήριον τῆς ἀξίας τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν τοῦ ὕλικου ἢ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ εἰς τὰ δύο ἔχομεν μίαν ἔντονον κίνησιν αὐτογνωσίας τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου, μίαν ἐπιστροφήν τῆς πολυπράγμονος ψυχῆς του, ἢ ὁποῖα μεταφέρει

καὶ ἐνοβιάζει περὶ πολλὰ, πρὸς τὴν μίαν καὶ αἰωνίαν ἀνάγκην τῆς ψυχῆς μας, πρὸς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ἀρμονικοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου. Καὶ εἰς τὰ δύο ἔχομεν ἕνα ξέσπασμα νεανικότητος, πᾶν προβάλλει ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς εἰς ἐποχὰς κρίσεων πολιτισμοῦ, πνευματικῆς ἀναρχίας καὶ ἠθικοῦ καμάρου.

Ἐκεῖνο ὅμως πᾶν εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινὸν μεταξύ τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τῆς ἀναδρομῆς πρὸς τὴν Ἀρχαιότητα, εἶναι ὅτι καὶ αἱ δύο στροφαί, γεννήματα τοῦ ὀδυνηροῦ αἰσθηματος τῆς διασπάσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως καὶ ὁμορρυθμίας ἑνὸς πολιτισμοῦ, γυρίζουν ἐκεῖ ὅπου πιστεύουν (καὶ ὄχι ἀδίκως) πὼς θὰ ἐπανεύρουν τὸν ὀλοκλήρον ἄνθρωπον καὶ τὴν ὀλοκλήρον καὶ ὁμόρρυθμον πνευματικὴν ζωὴν. Φυσικὰ ἐκάστοτε διαφορετικὴν πλευρὰν ἀνακαλύπτουν εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ διαφορετικὰ προσκτῆματα ἐξ αὐτοῦ πραγματοποιοῦν. Διότι καὶ διαφορετικαὶ ἐκάστοτε εἶναι αἱ ἀνάγκαι τοῦ παρόντος, τὰς ὁποίας ζητοῦν νὰ ἰκανοποιήσουν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι καθ' ἐποχὴ πιστεύει πὼς ἐννοεῖ βαθύτερα καὶ συνθετικώτερα πάσης ἄλλης τὴν Ἀρχαιότητα καὶ ὅμως καθ' ἐποχὴ ἀποδεικνύεται κατόπιν ὅτι μίαν πλευρὰν μόνον αὐτῆς ἀνεκάλυψε καὶ ἀπεδέχθη. Τόσον ἀνεξάντλητος εἶναι!

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ στροφή πρὸς τὴν φύσιν ἀποτελεῖ ἕνα ξέσπασμα κυρίως τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, πού ζητοῦν ν' ἀπολυτρωθοῦν ἀπὸ νεκρὰς μορφὰς καὶ δύσκαμπτα ξηρὰ πλαίσια, ἀποτελεῖ ἐπομένως ἀπέναντι τῆς ἐννοίας τοῦ πολιτισμοῦ ἄρνησιν μᾶλλον (δημιουργικὴν φυσικὰ καὶ ἀπαραίτητον εἰς κάθε δημιουργίαν), ἢ Ἀναγέννησις ἀποτελεῖ ἑναρξιν ἤδη δημιουργίας νέων μορφῶν, νέας ζωντανῆς ὑπαγωγῆς τῶν ἐξαπολυομένων ὀρμῶν ὑπὸ νόμους καὶ ρυθμούς. Τὸ ἀντίκρουσμα τῆς Ἀρχαιότητος μὲ τὴν ὀλοκληρίαν, τὴν δροσερότητα, τὴν νεανικότητα, τὴν ἀρμονίαν τοῦ πνευματικοῦ τῆς κόσμου, δὲν διευκολύνει μόνον τὴν συνειδητοποίησιν τῶν ἐπιδιώξεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς· παρέχει εἰς αὐτὴν καὶ τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς ὑπάρξεως, περὶ τῆς δυνατότητος ἔστω αὐτοῦ πού ζητεῖ διὰ τὸ μέλλον. Ἀποτελεῖ ἐπομένως μίαν θετικὴν ἔξοδον ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ πολιτισμοῦ.

* * *

Κρίσιν πολιτισμοῦ διατρέχει καὶ σήμερον (δηλαδή κατὰ βάθος ἀπὸ 30 - 40 ἐτῶν) ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος, καὶ τὸ ἐρώτημα ἔρχεται πολὺ φυσικόν: ποῖα εἶν' ἡ θέσις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἐποχὴν μας; ὑπάρχουν σημεῖα ἐμφανῆ μιᾶς νέας Ἀναγεννήσεως τῆς ἀρχαίας παραδόσεως; Εἰς

τὸ ἐρώτημα αὐτό, τὸ ὁποῖον κάθε καὶ τόσον ἡ ἱστορικὴ συνείδησις τῆς ἐποχῆς μας θέτει, ἀγωνιωδῶς πολλάκις, δίδοντ' ἐκάστοτ' ἀπαντήσεις διαφορετικαὶ καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς αἰσιοδοξίας των. Δὲν πρόκειται νὰ προσθέσω ἀκόμη μίαν. Γνωρίζω ἄλλωστε πόσον δύσκολον εἶναι ν' ἀποφανθῇ κανεὶς περὶ τῆς μελλοντικῆς ἐξελιξεως τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ θ' ἀναπτύξω κατωτέρω διατὶ τώρα εἶναι τοῦτο ἀκόμη δυσκολώτερον. Ἀντ' αὐτοῦ θὰ προσπαθῆσω νὰ δείξω εἰς ὀλίγας γραμμὰς πὼς ἀντιμετωπίζομεν σήμερον ἡμεῖς τὴν ἑλληνικὴν Ἀρχαιότητα, τί μᾶς προσφέρει σήμερον ἰδιαίτερως.

Εἶν' ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἀναζητοῦμεν σήμερον καὶ ἀνευρίσκομεν τ' ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι εἰς παλαιότερας ἐποχὰς. Αὐτρωτικὴ βέβαια ὑπῆρξε πάντοτ' ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· ἀλλὰ σήμερον ἡ λύτρωσις ἐμφανίζεται ὄχι ὡς διευκολύνσις πρὸς νέας κατακτήσεις τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ὡς ἔργον περισυλλογῆς, ἀνασυνθέσεως τῶν διεσπασμένων δυνάμεων, αὐτοσυγκεντρώσεως.

Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπετεύχθη βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐξῆς ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ αὐτονόμησις μιᾶς ἐκάστης ἐκδηλώσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἑτεραρχικὰς δεσποτείας. Ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἠθικὴ, ἡ φιλοσοφία, ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ, ἡ πολιτεία κλπ. θὰ ἐλειτούργοῦσαν καὶ θὰ ἐκρίνοντο σύμφωνα μὲ τοὺς ἰδικούς των νόμους, τὰ ἰδικὰ των κριτήρια, τοὺς ἰδικούς των σκοπούς. Καὶ ἀκριβῶς αὕτη εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἢ τοῦ Μεσαίωνα: ὅτι δὲν ὑποτάσσει τὴν τέχνην π.χ. ἢ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὰς ἐκάστοτε πολιτικὰς σκοπιμότητας ἢ εἰς θρησκευτικούς δογματισμούς, ἢ εἰς ἠθικολογικὰς παραγράφους ἢ εἰς χρησιμοκρατικὰς ἀπόψεις. Κάθε σύστημα ἄξιῶν εἶχε καὶ ἰδιαίτερον σύστημα κανόνων καὶ κριτηρίων, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ ἐκρίνετο - κανόνων πού ἐξεπήγαζον ἐλεύθερ' ἀπὸ τὴν ἰδιάζουσαν τῶν ἀξιῶν αὐτῶν φύσιν. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ αὐτονόμησις αὕτη συνετέλεσε, περισσότερον παντός ἄλλου παράγοντος, εἰς τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης κλπ.

Ἄλλ' ἡ ἰδία αὐτονόμησις ὠδήγησε βαθμηδὸν εἰς πλήρη ἀναρχίαν καὶ διάσπασιν τῆς ζωτικῆς ἐνότητος τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὅ,τι δὲν εἶχε θέσιν παρὰ μόνον ὡς μέσον πρὸς ἀρμονικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς, γίνεται βαθμηδὸν αὐτοσκοπός. Καὶ ἀρχίζουν νὰ πιστεύωνται καὶ νὰ ἐφαρμόζωνται ὡς ἀξιώματα ἀνεπίδεκτα συζητήσεως αἱ ἀρχαί: ἡ ἐπιστήμη διὰ τὴν ἐπιστήμην (ἔστω καὶ ἂν πρόκειται π.χ. νὰ καταστραφῇ ἢ νὰ ὑπονομευθῇ ἡ πολιτεία, ἡ τέχνη διὰ τὴν τέχνην,

ἡ θρησκεία ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις ἔργον τῆς πολιτείας ἐθεωρήθη τὸ νὰ ἐκτελεῖ καθήκοντα γυμνασίου καὶ εἰρηνοδίκου μεταξὺ τῶν πολιτῶν, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ ἀντίδρασις εὐτυχῶς κατὰ τῶν ἀξιωματῶν τούτων ἤρχισεν ἤδη καὶ ἐκδηλώνεται - αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικὸν - παντοῦ, εἰς τὰ ἀριστερώτερα ὅπως καὶ εἰς τὰ δεξιώτερα ἰδεολογικὰ ρεύματα. Καὶ ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἰσάκις ζητεῖ νὰ συνειδητοποιηθῇ ἱστορικῶς, ὡς ἀκίς δηλ. δὲν ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς σκοπιμότητα, ἀλλὰ θέλει νὰ προσλάβῃ χαρακτήρα πνευματικώτερον καταφεύγει καὶ πάλιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν.

Βεβαίως ἡ τέχνη εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτον ἐλευθέρη καὶ ὁ καλλιτέχνης δὲν εἶχε δεμένα τὰ χεῖρα του ἀπὸ στενοκεφάλους ἠθικολογικὰς παραγράφους ἢ ἀπὸ τὴν προσταγὴν τυράννων ἢ παπάδων. Ἄλλ' ἀπ' ἑτέρου ἀσύδοτος δὲν ἦτον ὁ καλλιτέχνης, οὔτε κἂν αὐτοσκοπὸς ἦτον ἢ καλλιτεχνικὴ ἔκφρασις. Ἡ ἀρχαία τέχνη ἦτο κυρίως καὶ πρὸ παντὸς κοινωνικὸν λειτουργημα. Ὁ ποιητὴς ἦτο προφήτης καὶ διδάσκαλος τοῦ ἔθνους του καὶ ὁ γλύπτης ἀπεκάλυπτε μὲ τὴν δυνάμιν τῆς ἐμπνεύσεως του τὰς μεγάλας μορφὰς καὶ τὰς μεγάλας ἀληθείας τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῶν συγχρόνων του. Τὸ ἔργον τῆς ποιήσεως ἢ τῆς εἰκαστικῆς τέχνης δὲν ἦτο νὰ προμηθεύσῃ εἰς τὴν ψυχὴν ἡδονὴν καὶ συγκίνησιν, οὔτε ἦτον ἀπλὴ ἔκφρασις μιᾶς ἐνδιαφεροῦσης καὶ περιέργου ὑποκειμενικότητος αὐτὸ ἴσχυεν εἰς χρόνους παρακμῆς, ὅταν ἡ *θεοκρατία* τῶν *προστικῶν θεοῶν*, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, ἤμποροῦσε ν' ἀκολασταίνῃ ἐναντίον τῆς σοβαρότητός της. Εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἢ τέχνη δὲν ἦτον ἓνα διακοσμητικὸν στοιχεῖον τῆς ζωῆς, ὅπως τὴν κατήντησεν τὸ κήρυγμα τοῦ *l'art pour l'art* καὶ ὁ ἀλαζονικὸς ὑποκειμενισμὸς τῶν διαφόρων *esthètes*, ποὺ καυχῶνται διὰ τὴν ἀγνοίαν ἢ τὴν ἀνηθικότητά των δὲν ἦτον ἐπίσης πεδίον δράσεως τῶν κάθε εἶδους βιρτουόζων. Ἦτο μία στάσις ὡς ἔστιν ὁ *ὄρθος* καὶ ὁλόκληρος ἀπέναντι τῆς ζωῆς, ποὺ συνεκέντρωνε κάτω ἀπὸ τὰς αἰσθητικὰς μορφὰς τὸ ὅλον σύστημα τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιών (θρησκευτικῶν, ἠθικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν, γνωστικῶν ἀκόμη), ἦτο *ζῆλος*, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἀρχαίαν ἔκφρασιν. Καὶ ἀκριβῶς, διότι ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Φειδίας, ὁ Αἰσχύλος ἢ ὁ Σκόπας μὲ τὰς καλλιτεχνικὰς τῶν δημιουργίας ἀντιμετώπισαν ὑπεύθυνα τὴν ζωὴν εἰς τὴν ὁλότητά της, διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἔργα των ἔχουν ὅ,τι ἀκριβῶς λείπει ἀπὸ τὰ περισσότερα καλλιτεχνήματα τοῦ 19. αἰῶνος, τὸν χαρακτήρα τοῦ ὡψηλοῦ. Μία τέχνη ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἀδιάφορος δὲν εἶναι μόνον παιδαγωγικῶς καὶ κοινωνικῶς ἐπιβλαβής· εἶναι καὶ ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως ἀναξία λόγου καὶ βραχύβιος.

Ἔργα χωρὶς σοβαρότητα καὶ χωρὶς μεγαλοπραγμοσύνην ἤμπορεῖ νὰ εἶναι κομψὰ ὡραῖα πάντως δὲν εἶναι. Τὸ καλὸν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων ἦτον ἰδιότης ἐνός ὅλου, ὄχι μιᾶς πλευρᾶς μόνον, ὅπως εἶν' ἡ καθαρῶς αἰσθητικὴ.

Ἀπέναντι τῶν θεοκρατικῶν συστημάτων τοῦ Μεσαίωνος τὸ ἀνεξίθρησκον πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐξήσκησεν ἀληθινὰ λυτρωτικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἡ διακήρυξις τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ὡς ἄμυνα ἐναντίον τῆς μισαλλοδοξίας καὶ τοῦ δογματισμοῦ, εἶν' ἀπολύτως δικαιολογημένη. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ μέχρι τοῦ κηρύγματος, ὅτι ἡ θρησκεία εἶν' ἀτομικὴ ὑπόθεσις (ὅπως περίπου καὶ τὸ χρῶμα τῆς γραβάτας, ποὺ φορεῖ κανεὶς) ὑπάρχει τεραστία ἀπόστασις. Ἡ βαθυτέρα μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μᾶς ἀποδεικνύει (μὲ τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τοῦ φιλελευθέρου αὐτοῦ λαοῦ), ὅτ' ἡ θρησκεία εἶναι ὑπόθεσις κοινωνικὴ κατ' ἐξοχὴν—ἢ μάλλον ὅτι ἀποτελεῖ διὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ κρηπίδωμα καὶ τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς των ὀργανώσεως, ὅτι ἡ τέχνη των καὶ ἡ φιλοσοφία των δὲν εἶναι κἂν νοηταὶ χωρὶς τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν. Εἰς τὰ τελευταῖα μόλις χρόνια ἀρχίσασμεν ν' ἀπαλασσωμέθα ἀπὸ τὴν πρόληψιν ποὺ μᾶς ἐκληροδότησαν οἱ ἄθρησκοι ποιηταὶ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, ὅτ' οἱ Ἕλληνες ἐπαιζαν μὲ τὰς θρησκευτικὰς των παραδόσεις καὶ δὲν ἐπαιρναν σοβαρὰ τοὺς θεοὺς των. Μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀρχίζομεν νὰ αἰσθανώμεθα— ὅσοι παρακολουθοῦν φυσικὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ δὲν τοὺς λείπει ἡ ψυχὴ— καθαρῶς θρησκευτικὴν κατάνυξιν (ὄχι ἀπλὴν αἰσθητικὴν συγκίνησιν) ἐνώπιον τῆς μεγαλωσύνης θεϊκῶν μορφῶν, ποὺ θὰ ἤμποροῦσε καὶ σήμερα νὰ προσκυνήσῃ, ὅπως ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἢ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Διόνυσος. Μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀρχίσασμεν νὰ βλέπωμεν τί βαθύτατος στοχασμὸς καὶ πόση ἠθικὴ σοβαρότης κρύπτεται κάτω ἀπὸ τὰ ἐλαφρά καὶ χαριτωμένα σύμβολα τῶν μυθολογικῶν διηγήσεων τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ αὐτοτέλεια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ἀπέναντι τῆς ἐξωτερικῆς βίας ἢ πνευματικῶν δεσμεύσεων ἢ συναισθηματικῶν ἐπιδράσεων εἶναι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος δώρημα. Διὰ τοῦτο καὶ μόνον οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν ἀληθινὴν ἐπιστήμην. Ἄλλὰ τὴν ἐπιστήμην ὡς αὐτοσκοπὸν, τὸ κήρυγμα *fiat veritas, pereat vita*, τὴν ἀπόσπασίν της ἀπὸ κάθε ἠθικῆς καὶ παιδαγωγικῆς σκέψιν, οὐδέποτε ἐκήρυξαν οἱ Ἕλληνες εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς. Ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας εἶχε πάντοτε διὰ τοὺς Ἕλληνας ἓνα βαθύτερον ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν σκοπὸν νὰ ἐξυπηρετήσῃ, τὸν ὁποῖον τὰ τελευταῖα χρόνια μόλις ἀρχίσασμεν νὰ συλλαμβάνομεν: τὸν σκοπὸν νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος βελτίων καὶ εὐδαίμων—ὅ,τι ἀκριβῶς ἔλησπο-

νησεν ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη μὲ τὴν χειρωνακτικὴν καὶ ἀνελευθέραν τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν μηχανισμόν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων καὶ τῆς ἀνευρέσεως «ἀληθειῶν». Σήμερον μόλις πού ἡ ἀνθρωπότης στενάζει ἀπὸ τὸ πλῆθος καὶ τὸ βάρος τῶν «ἀληθειῶν» αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν μοναδικὴν ἀλήθειαν τοῦ ἐνὸς καὶ ἁπλοῦς, ἀρχίζομεν νὰ ἐννοοῦμεν τὴν ἀντίθεσιν τοῦ Σωκράτους ἐναντίον τῶν μετεωρολεσχῶν. Τώρα ἀντελήφθημεν ὅτι καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἄλλοι μεγάλοι ἐπιστήμονες τῆς Ἀρχαιότητος δὲν εἶναι κοινοὶ ἐρευνηταὶ «ἀληθειῶν» σὰν σημερινοὶ καθηγηταὶ Πανεπιστημίων τῆς ζωῆς ἦσαν νομοθέται, εἰς ὅ,τι ἠθικώτερον καὶ κοινωνικώτερον ἔχει, καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ζωῆς ἔταξαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν ἔρευναν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος πλουτίζεται καὶ ὀλοκληρώνεται εἰς τοὺς μεταπολεμικοὺς χρόνους ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἡ μηχανικὴ ἀντίληψις τῆς διανοήσεως τείνει διαρκῶς ν' ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὴν βιολογικὴν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἔβλεπαν καὶ τὴν σκέψιν ὡς ἓνα ὀργανικὸν ὅλον, ὡς ἓνα καλλιτέχνημα γεμάτον σφρίγος, ἀρμονίαν, πολυχρωμίαν, ζωὴν. Ὁ 19. αἰὼν ἦτον ὁ αἰὼν τῆς εἰδικεύσεως καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Σήμερον γνωρίζομεν ὅτι ὁ καταμερισμὸς αὐτὸς ἀποτελεῖ καὶ καταταμαχισμόν τῆς ψυχῆς. Προάγει βέβαια εἰς ἔκτασιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὸ μειώνει ὅμως εἰς βάθος καὶ ἀκεραιότητα. Ἀντικαθίστα τὸν πολιτισμόν, ὅπως τὸν ἔζησαν οἱ Ἕλληνες, μὲ τὸν ἐπαγγελματισμόν τῆς ἐρεύνης.

Ἄλλωστε καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας, ὅπως τὴν συνέλαβε κατ' ἐπίδρασιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁ 19. αἰὼν, ἀντικατέστησε τώρα μία ἀλήθεια περισσότερο πλαστικὴ, περισσότερο ἄρα ὀλοκληρωμένη καὶ ζωντανή. Σήμερον μόλις, πού κατεστράφη καὶ εἰς τὰ μυχιαίτατα τῆς ψυχῆς πᾶν μυθικὸν στοιχεῖον, ἀρχίζομεν νὰ ἐννοοῦμεν τὴν βαθυτέραν ἀλήθειαν πού κρύπτεται εἰς τὸν μῦθον ὅπως τὸν συνέλαβαν οἱ Ἕλληνες. Τώρα κατανοοῦμεν διατί ὁ Πλάτων τὰ βαθύτερα διδάγματα τοῦ ἐνέδυσεν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ μῦθου, καὶ πῶς ὀλόκληρος ἡ συγγραφικὴ του δράσις περὶ ἓνα μῦθον στρέφεται (ὑπὸ τὴν βαθυτέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν), τὸν μῦθον τοῦ Σωκράτους. Σήμερον πού ἡ σχηματικὴ καὶ ἀπιστευρῶμένη ἀντίληψις τῆς ἀληθείας ἀπλεόνασε καὶ τοῦ νοῦ ἔργον ἐθεωρήθη ἡ καταμέτρησις, ὁ πειραματισμὸς, ἡ οἰκοδομὴ ἀφηρημένων στοχασμῶν. — σήμερον μόλις ἀρχίζομεν νὰ αἰσθανώμεθα πόσον βαθύτερον συνέλαβαν τὴν πραγματικότητα οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ἐποπτικὴν τῆς ἐμφάνισιν ὡς ὠραῖον ἀντικείμενον θεᾶς (κόσμος αὐτὸ σημαίνει).

Καὶ ἡ θεὰ αὐτὴ ἐκφράζεται καὶ εἰς τὰς λέξεις θεωρία καὶ ἰδέα (ἀπὸ τὸ ἰδεῖν), μὲ τὰς ὁποίας ἐκφράζομεν ἡμεῖς ὅ,τι τὰ μάλιστα ἀφηρημένον καὶ ἀσύλληπτον ὑπάρχει. Αὐτὸ τὸ ἐποπτικὸν στοιχεῖον ἀνακαλύπτομεν σήμερον μόλις εἰς ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως — καὶ εἰς τὰ μαθηματικὰ ἀκόμη, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς ἀρχαίους εἶχαν ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν.

Σήμερον ἐπίσης ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἄγονον πλέον ψυχικῶς ἐπισώρευσιν ἀλληλοσυγκρουομένων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ τὴν διάσπασιν τῆς ἐνότητος τοῦ ἐρευνητοῦ νοῦ, ἀρχίζομεν νὰ ἐννοοῦμεν ὅ,τι καὶ ρητῶς ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς διαλογικῆς μορφῆς τῶν συγγραμμάτων τοῦ μᾶς διδάσκει ὁ Πλάτων: ὅτι τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι ἀνώτερον καὶ γονιμώτερον ἀπὸ κάθε συγκεκριμένον φιλοσόφημα. Ὅτι πέραν ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους διδάγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἓνας φιλόσοφος καταλήγει, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει αὐτὴ ἡ ἀεικίνητος δραματικὴ πάλη πρὸς εὑρεσιν τῆς ἀληθείας, ἡ ψευδαγωγία τῆς νεότητος πρὸς αὐτήν.

* *

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσάγεται διὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν διανόησιν ὅ,τι ὁ θετικισμὸς καὶ ὁ ἱστορισμὸς τοῦ 19. αἰῶνος εἶχαν σχεδόν τελειῶς ἐξορίσει: τὰ τεολογικὰ κριτήρια. Παραλλήλως πρὸς τὸ διὰ τί ἐκάστου φαινομένου τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, τίθεται σήμερον καὶ τὸ πολὺ σημαντικώτερον ἐρώτημα: πρὸς τί; Οἱ μεγάλοι σωροὶ τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ μας τακτοποιοῦνται τῶρ' ἀξιολογικῶς, διακρίνεται τὸ περιττὸν ἀπὸ τὸ ἀναγκαῖον, τοποθετοῦνται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐνὸς ὑψίστου τέλους, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀντλοῦν καὶ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς των. Καὶ τὸ τέλος αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ὡς φυσικὴ καὶ πνευματικὴ προσωπικότης. Εἰς αὐτὸ μᾶς βοηθοῦν καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες: ὄχι μόνον μὲ ὅσα ἐδίδαξαν καὶ ἐδημιούργησαν εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ τί ὑπῆρξαν. Πράγματι, εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν τῆς ἀκμῆς ἔχομεν τὸ παράδειγμα ἐνὸς πολιτισμοῦ, πού κέντρον καὶ ἀφετηρίαν τῆς ἐνέργειάς του εἶχε τὸν ἑσωτερικὸν πλουτισμόν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον' καθ' ἐκδήλωσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν τέχνην, τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν ἢ τὸν τεχνικὸν καταρτισμόν, ὑπέτασσε εἰς τὸ βαθύτερον νόημα καὶ τὸ οὐσιαστικώτερον συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι ἀντιθέτως.

Ἐξωτερικῶς ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς φαίνεται πτωχὸς καὶ ἀπλοῖκος. Ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, — καὶ σοβαροὶ ἄνθρωποι, — οἱ ὁποῖοι συγκρίνοντες τὰς προόδους τῆς νεωτέρας

ἐποχῆς εἰς ὕλικὴν εὐμάρειαν καὶ τεχνικὰς τελειοποιήσεις, εἰς πλουτισμὸν γνώσεων καὶ ἐκλέπτυνσιν τῆς σκέψεως καὶ τῆς καλαισθησίας, διεπίστωναν μὲ ἀλαζονικὴν αὐταρέσκειαν πόσον ὀπίσω ἀφήσαμεν τοὺς αἰωνίως λιβανίζομένους ἀρχαίους Ἕλληνας. Ἡ μεταπολεμικὴ κρίσις μᾶς ἐδίδαξε πόσον πτωχὸς εἰς οὐσιαστικὰς ἀξίας εἶν' ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς μὲ τὴν ὑποταγὴν ἢ τὴν ἔκλειψιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ 20. αἰῶνος κάμνουν καθημερινῶς τὴν τραγικὴν διαπίστωσιν, ὅτι τὸ γέμισμα τῶν μουσείων καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν βαδίζει παραλλήλως μ' ἕν ἀδειασμα τῆς ψυχῆς μᾶς ἀπὸ ὅ,τι ζωτικὸν καὶ βαθύ εἶχεν, ὅτι ἀποτελεῖ γύμνωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἐξοχῆς ἀνθρώπινον, μεταβολὴν τῆς συνθετικῆς του ὀλοκληρίας εἰς πολυσύνθετον μηχανῆμα μὲ πολλοὺς καὶ ἀκριβῶς λειτουργοῦντας ἴσως τροχοὺς, ἀλλὰ χωρὶς ἐσωτερικότητα, χωρὶς μορφήν καὶ ρυθμὸν. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐνότητα ρυθμοῦ καὶ μορφῆς, αὐτὸν τὸν ἐσωτερικὸν πλοῦτον εὐρίσκομεν κάτω ἀπὸ τ' ἀπλᾶ, ἀλλὰ καθαρὰ σχήματα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, μέσα εἰς τὰς λιτὰς μορφὰς τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη τοῦ 19. αἰῶνος μὲ τὴν εἰδικευμένην τῆς ἔρευναν, τὰς ἀνασκαφὰς καὶ τὰς ἀνακαλύψεις τῆς, μᾶς ἐβοήθησεν νὰ γνωρίσωμεν κάθε λεπτομέρειαν τῶν μορφῶν αὐτῶν. Ὡρισμὲν εἶμεθα τώρα (καὶ ἐπιστημονικῶς ἀλλὰ καὶ ψυχικῶς) ὠπλισμένοι μὲ τὰς μεθόδους καὶ τ' ἀποθησαυρισμένα πορίσματα τῆς ἱστορικῆς μεθόδου, νὰ προχωρήσωμεν πρὸς τὸν οὐσιαστικὸν πυρῆνα τοῦ πολιτισμοῦ: πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα. Θ' ἀνακαλύψωμεν τώρα καὶ πάλιν εἰς ἕνα ἐσωτερικώτερον ἐπίπεδον τὸν βαθύτατ' ἀνθρωπιστικὸν χαρακτήρα τῆς ἀρχαίας παιδείας, καὶ θ' ἀντικρύσωμεν ἀκριβῶς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν ὅχι ὑπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως: ὡς ἄθροισμα τῶν χαρακτηριστικῶν μορφῶν τῆς ζωῆς, ποῦ προσιδιάζουσι εἰς ἕνα λαόν ἢ εἰς μίαν ἐποχὴν (ὅπως εἶναι π.χ. ὁ πολιτισμὸς τῶν Αἰγυπτίων ἢ τῶν Ἰνδῶν), ἀλλ' ὡς ἀξιολογικὴν ἔννοιαν, ἀλλ' ὡς παιδείαν, ὡς διάπλασιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος—σύμφωνα μὲ τὴν ἐγγενῆ εἰς τὴν φύσιν τῆς καὶ ὡς λογικὴν συνέπειαν τῆς ὑπάρξεώς της ἀδηρίτως συναγομένην ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι καὶ πάλιν ἀνευρίσκει ἡ σημερινὴ σκέψις εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων ἕν ἀπόλυτον κριτήριον, μὲ τὸ ὁποῖον θὰ κρίνῃ ἑαυτήν: Ἄνευρίσκει καὶ πάλιν τὴν βεβαιότητα, ὅτ' ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς γύρω ἀπὸ τὸν πυρῆνα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος—αὐτὸ ποῦ ἐπιβάλλουσι ὅχι ἀνεύθυνοι νοσταλγικότητες καὶ κενὴ ἑλληνολατρεία, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ ὀργανικὸς νόμος τῆς ὑπάρξεώς της—εἶναι δυνατὴ. Τί ἄλλο προσέφερον

εἰς περασμένας ἐποχὰς ἢ Ἀναγέννησις;

Ἄλλὰ καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος ἀντιμετωπίζει σήμερον ἡ διάνοησις κατὰ τρόπον πολὺ διαφορετικὸν παρὰ εἰς τὸν 19. αἰῶνα. Ὁδηγηταί της καὶ αὐτοῦ οἱ Ἕλληνες, Ἐκεῖνοι ἀνέστυραν τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸν ἐξαφανισμὸν τοῦ μέσ' ἀπὸ τὸν ἀτέρμονα ὠκεανὸν τῆς ἀνωνύμου μάζης, ἢ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς π.χ. λαοὺς ὡς δημιουργὸς καὶ φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκτοτ' ἡ ἀξιοπρέπεια καὶ ἡ αὐτονομία τῆς προσωπικότητος ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ποῦ ἀνεπτύχθη εἰς δόγμα πλέον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 19. αἰῶνος. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ ἀπόλυτος αὐτὴ αὐτονομία τῆς προσωπικότητος ὠδήγησεν εἰς διάσπασιν αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεώς της. Ἡ προσωπικότης ἔγινεν ἀτομικότης. Τὴν ἐξωτερικὴν ἀρρυθμίαν καὶ ἀμορφίαν τῆς μάζης ἀντικατέστησε τὴν ἀρρυθμίαν τῆς ἀπεριορίστου ὑποκειμενικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀτομισμὸς τοῦ 19. αἰῶνος ἀνεγνώρισεν ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἀπλῶς καὶ μόνον διότι ὑπάρχει, ἐπιστεύθη ὅτι ἀποτελεῖ κάθε ἀτομικότης (εἴτε προσώπων, εἴτε λαῶν, εἴτ' ἐποχῶν) ἀξιόλογον φορέα πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἀποτελεσμά ἦτο ν' ἀναπτύχθῃ ἕνας ἀπόλυτος σχετικισμὸς ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν λαῶν, τῶν προσώπων καὶ τῶν ἐποχῶν. Κριτήριον τῆς ἀξιολογικῆς των διαβαθμίσεως ὠρίσθη ὁ βαθμὸς, κατὰ τὸν ὁποῖον κατορθώνουν νὰ προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον, τὴν περιέργειαν, τὴν ἐντύπωσιν τῆς πρωτοτυπίας. Τ' ἀξιολογικὰ κριτήρια ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ κριτήρια ψυχολογικὰ, καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῆς κατανοήσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν ἀλλοτρίων τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἔφθασε μέχρι πλήρους αἰσθητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀδιαφορίας. Τὸ πᾶν εἶναι νὰ καταλάβῃς τὸ ἀλλότριον ἐγὼ ἢ τὴν ἄλλην ἐποχὴν, νὰ διαπιστώσῃς ὅ,τι τὴν ἐξεχωρίζει—καὶ τὸ ἔργον σου ἐτελείωσεν.

Ἀπὸ τὸν ψυχολογισμὸν αὐτῶν μᾶς ἀπήλλαξεν—ἀπήλλαξε τοῦλάχιστον τοὺς φωτισμένους ἐκπροσώπους τῆς σημερινῆς σκέψεως—ἡ νέα ἐμβάθυνσις εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἐνδιεφέρθησαν καὶ ἐσεβάσθησαν τὴν ἰδιοσυστασίαν ἀτόμων καὶ λαῶν, καὶ ἀνήγαγον εἰς βάσιν τοῦ πολιτισμοῦ των τὸν σεβασμὸν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Ἄλλὰ τὸ ἀτομικὸν ἐγὼ δὲν ἀντελήφθησαν ἀπλῶς ὡς ἕνα κέντρον ὑποκειμενικότητος. Μέσ' ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ ὑποκειμενικὰ καὶ συμπτωματικὰ περιβλήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται εἰς τὴν πραγματικότητα, ἐζήτησαν νὰ εἰσδύσων εἰς ὅ,τι βαθύτερον καὶ αἰωνιώτερον ἔχει εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν νόμον τοῦ πνεύματος, ὅπως ἐκδηλώνεται διὰ μέσου τῆς προσωπικότητος. Τὸ ἐγὼ ἀντιμετώπισαν καὶ ἐσεβάσθησαν πάντοτε ὡς φορέα ἀξιών

ἀντικειμενικῶν καὶ νόμων ὑπερατομικῶν. Ἔνας κόσμος εἶναι κάθε ἄτομον, ἀλλὰ κόσμος ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν: ὄχι συνᾶθροις πολύχρωμος καὶ αὐθαίρετος παντοδαπῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀργανικὸν σύστημα, ὅπου νόμοι καὶ τάξεις καὶ ρυθμὸς καὶ ὑποταγὴ τῶν ἐπὶ μέρους εἰς ἓνα νόημα καὶ εἰς ἓνα τέλος. Καὶ μόνον ὡς σύνθεσις ὀργανικῆ τοῦ προσωπικοῦ καὶ μοναδικοῦ πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ ἀντικειμενικὸν ἀναπτύσσεται ἡ ἀτομικότης εἰς προσωπικότητα. Αὐτὸ εἶναι τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ πολιτισμοῦ, ποῦ εἶναι, ὅπως ἐλέγχθη, κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον παιδεία: Ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα ποῦ μᾶς τὴν δίδει, αὐτομάτως ἴσως, ἡ ζωὴ ὡς κάτι φυσικόν, ἀναβιβάζει πρὸς τὴν προσωπικότητα, ποῦ εἶναι ἔργον συνειδητῆς μορφωτικῆς προσπάθειας ἐπὶ τῆ βάσει ἀντικειμενικῶν κανόνων ἀντλούμενων ἀπὸ τὴν τυπικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐνεργούσης ἐν ὄψει τῆς καθολικῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλὰ τὴν ἰδέαν αὐτὴν δὲν θέτει μία προσωπικότης, ὅσονδήποτε σημαντικὴ καὶ νὰ εἶναι, οὔτε τὴν πραγματοποιεῖ. Τὴν ἀνακαλύπτει μόνον — εἰσδύουσα εἰς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς — τὴν πραγματοποιεῖ ὁμως ἡ πολιτεία — ἡ πολιτεία λαμβανομένη ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικώτεραν τῆς ἔννοιαν. Ἡ διαρκῶς ἐπιτεινομένη κρατικοποίησις τῆς ζωῆς μας, ἡ ὀξύτης μὲ τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζονται εἰς τὴν μεταπολεμικὴν πραγματικότητα τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, ὁ «πολιτικός» χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον τείνουν νὰ προσλάβουν ὅλαι σιγὰ σιγὰ αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὠδήγησαν τοὺς ἀνθρώπους νὰ τοποθετήσουν εἰς τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς ζωῆς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ σύνολον. Ἐπανῆλθαν ἔτσι εἰς ὅ,τι ἐπίστευαν καὶ οἱ Ἕλληνας. Ἡ ποίησις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Ἀριστοφάνους, ἡ καλλιτεχνικὴ τῶν δημιουργία, ἡ ἐπιστημονικὴ τῶν ἔρευνα, ἡ φιλοσοφία τῶν πρό παντός ἀπὸ τὴν πολιτείαν ἀναχωρεῖ καὶ εἰς αὐτὴν καταλήγει. Ἔνα φαινομενικῶς ἀσήμαντον ἐπιτεῦγμα τῆς φιλολογικῆς ἐρεῦνης, ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ 7. ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰς αὐτοβιογραφικὰς εἰδήσεις εἶναι γνησία, μᾶς ἔδωκε τὸ κλειδί νὰ κατανοήσωμεν ὀλοκλήρως τὸ ἔργον τῆς ζωῆς τοῦ (καὶ τὸ φαινομενικῶς περισσότερον ἀπόκοσμον, ὅπως εἶναι ἡ μαθηματικὴ καὶ λογικὴ ἔρευνα) ὡς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, ὡς ἓνα ἔργον κοινωνικοῦ μεταρρυθμιστοῦ.

Διότι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν πίστιν, ἡ ἀντιπνευματικὴ δύναμις τῆς φιλελευθέρως ἀντιλήψεως τοῦ 19. αἰῶνος, ποῦ προσεγγίζει τὸσον περισσότερον πρὸς τὸ ἰδεῶδες, ὅσον ὀλιγώτερον περιορίζει τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν ἀτόμων.

Ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ὀλοκληρωτικὴ καὶ ὀργανικὴ σύνθεσις τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. Ἀπ' αὐτὴν ἀντλεῖ τοὺς ζωτικούς τῆς χυμούς καὶ περὶ αὐτὴν στρέφεται ἡ πνευματικὴ δημιουργία ὄλων τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων. Ἄν προσωπικότης δὲν ὑπάρχη παρὰ μὲ τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ ὑποκειμενισμοῦ ὑπὸ νόμους ἀντικειμενικούς καὶ ἀπολύτους, ἡ πολιτεία, ὡς ἡ ἐνσάρκωσις αὐτῶν τῶν νόμων, εἶναι ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς ὑπάρξεως τῆς προσωπικότητος, εἶναι κάτι περισσότερον: ἡ τροφὸς τῆς προσωπικότητος. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, ὅτι τὸ ὑψιστον ἔργον τῆς πολιτείας εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα (ὁ ὁποῖος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διατυπώνει μόνον φιλοσοφικῶς ὅ,τι ὑπῆρχε ζωντανόν εἰς τὸ ἑλληνικὸν αἶσθημα) ὄχι ἡ ἐξασφάλισις τῆς ὀικονομικῆς εὐημερίας ἢ τῆς τεχνικῆς προόδου, τῆς ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς ἀσφαλείας τῶν πολιτῶν τοῦ — αὐτὰ εἶναι μέσα μόνον. Τὸ κύριον ἔργον τῆς πολιτείας εἶναι τὸ παιδαγωγικόν, καὶ ὁ ἀληθινὸς πολιτικός εἶναι κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον παιδαγωγός. Τὸ δίδαγμα τοῦτο μόνον σήμερον ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ κατορθώνει νὰ αἰσθανθῆ εἰς ὄλον τοῦ βάθος διότι μόνον σήμερον ἀνέκυψεν τὸσον ὀδυνηρὰ ἢ ἰδία προβληματικότης, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐξεπήγασε τότε. Ὁ παιδαγωγικὸς ρόλος τῆς πολιτείας ἀποτελεῖ σήμερον τὸ σημαντικώτερον πρόβλημα, ποῦ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ ὁ μεταπολεμικὸς διανοούμενος.

* * *

Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ ἀναγνώρισις τοῦ πρωτεύοντος ρόλου τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἀπόλυτον διαφωνίαν ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα μιᾶς ἀμέσου ἢ προσεχούς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ ἔχει πρᾶγματι στραφῆ καὶ πάλιν μετὰ τὸν πόλεμον πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν μέγα πλῆθος γονίμων σπερμάτων. Ἀκόμη καὶ εἰς ἔκτασιν ἢ κλασσικὴ παράδοσις διαδίδεται. Εἰς τὰ παλαιὰ κέντρα τῆς διαδόσεως τῆς προστίθενται τώρα νέοι λαοί, οἱ ὁποῖοι μὲ ζῆλον προσπαθοῦν νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ ἀρχαίου βίου: Ἀμερικανοί, Σκανδιναβοί, Τσέχοι, Πολωνοί, ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰάπωνες καὶ οἱ Τοῦρκοι, παραλαβόντες τὸν δυτικὸν πολιτισμόν, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ συμπαραλάβουν καὶ τὴν γνῶσιν τῆς πρωταρχικῆς του ρίζης. Ἡ τεραστία διάδοσις ἐκδόσεων καὶ μεταφράσεων κλασσικῶν κειμένων εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος μετὰ τὴν συχνὴν κατὰ χιλιάδας ἐπίσκεψιν τῶν

ἀρχαίων τόπων, ἢ ὀργάνωσις παραδόσεων καὶ ἑορτῶν μὲ ἀρχαῖα θέματα, ὅπου συρρέουν μυριάδες ἀνθρώπων, — ὅλ' αὐτὰ τὰ σημεῖα τῆς ἐποχῆς θὰ ἡμποροῦσαν νὰ παρουσιάσουν δικαιολογημένην τὴν αἰσιοδοξίαν ἐκείνων, πού ὀμιλοῦν περὶ ἐπικειμένης νέας Ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἄλλ' ἡ αἰσιοδοξία αὕτη εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μου, κατεσπευσμένη — καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἔχουν δίκαιον οἱ ἀπαισιοδόξως ὀμιλοῦντες. Βέβαια κάθε δημιουργία νέου πολιτισμοῦ θὰ πραγματοποιηθῆ κάποτε (ἐφ' ὅσον πραγματοποιηθῆ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐυρωπαϊκῆς παραδόσεως) ὑπὸ τὴν μορφήν νέας στροφῆς πρὸς τὴν «φύσιν» τῆς πνευματικῆς μας ὑποστάσεως, ὡς νέα σύνθεσις τοῦ διεσπασμένου ἀλλὰ ζωτικῆς παρόντος μὲ τὸ ἀρμονικὸν ὅλον τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' οἱ προβλέποντες πολὺ πρόσεχῆ τὴν ἀναγέννησιν αὐτὴν ἀπατώνται, νομίζω. Ὑπερτιμοῦν τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοήσεως τῶν ὀλίγων εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος, ὑπερτιμοῦν τὴν ζωτικότητα γενικῶς τῆς σημερινῆς διανοήσεως.

Τῆς διανοήσεως ὁ ρόλος δὲν εἶν' εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς προδρομικός, πρωτοποριακός: νὰ δημιουργῆ δηλαδὴ προληπτικῶς εἰς τὸν κόσμον τῆς ἰδέας τὰς μορφὰς τῶν ἀξιών, τοὺς κανόνας-πρότυπα ἐν ὧν τῶν ὁποίων αὐτοδιαμορφώνεται ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐνός ἔθνους, γονιμοποιούσα καὶ ἀποκρυσταλλώνουσα εἰς ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τὰ σπέρματα πού εἰσεδέχθη. Ὑπάρχουν ἐποχαί, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ διάνοησις ἐκτελεῖ ἔργον ὀπισθοφύλακος. Ἀκολουθεῖ ἐκεῖνη τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς καὶ ἐπηρεάζεται ἀπ' αὐτό. Ἐκεῖνο πού τῆς δίδει τότε τὸν χαρακτήρα διανοήσεως καὶ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴν ἀπλὴν προβολὴν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν εἰκόνων τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἰς τὴν βάρβαρον καὶ ἀμορφον ὕλην τῆς ἀκαθάρτου — καὶ αὐτὸ εἶναι διὰ πολλοῦς ἡ σκέψις — εἶναι ὅτι ὑψώνεται ὑπὲρ τὸ ρεῦμα, διὰ νὰ ἐπισκοπήσῃ τὴν κατεύθυνσίν του καὶ νὰ τὸ καταδικάσῃ — τόσον μόνον. Κατὰ βάθος εὐρίσκεται εἰς τὸ περιθώριον τῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον, ἀνίκανος νὰ τὴν ἀλλάξῃ ἢ νὰ τὴν ἐξυψώσῃ, ἀρνείται καὶ νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ. Τὴν ζωὴν τότε «κατευθύνει» (εἰς ὅ,τι «πνευματικόν» θέλει νὰ ἔχῃ) ὄχι ὁ διανοούμενος, ἀλλ' ὁ δημοσιογράφος, ὄχι ὁ ὑπεύθυνος ἡγέτης τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὁ ἐπιτήδειος ὑπηρετῆς τοῦ ὄχλου. Αὐτὸς χαρίζει ὄχι μόνον πολιτικὴν ἐπιρροὴν καὶ ὕλικὴν ἐπικράτησιν· αὐτὸς παρεμβάλλεται σήμερον ὡς ὁ ἀπαραίτητος μεσάζων μεταξὺ τῆς διανοήσεως καὶ τῆς ζωῆς.

Αὕτη εἶναι σήμερον ἡ θέσις τῆς διανοήσεως εἰς τὴν ζωὴν μας. Ὅχι ἀντίθεσις πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα — αὐτὸ εἶ-

ναι θεμελιώδης προϋπόθεσις κάθε γονίμου πνευματικῆς ἐνεργείας — ἀλλ' ἀπόλυτος ἀλλοτριώσις χαρακτηρίζει σήμερον τὴν σχέσιν τῶν. Ζωὴ καὶ σκέψις εἶναι σήμερον σὰν δύο παράλληλοι γραμμαὶ πού προχωροῦν χωρὶς νὰ συναντῶνται. Ἡ ζωὴ ρυθμίζεται ὄχι ἐκ τῶν ἄνω, ὄχι κατὰ τὰς ἰδέας-πρότυπα μεθεξῆς αὐτῶν. Κυριαρχεῖται ἐκ τῶν κάτω, ἀπὸ τὰς σκοτεινάς καὶ πρωτογόνους δυνάμεις, πού ἐξαπέλυσεν ὁ μαζικός χαρακτήρ, ὁ ὑπερπληθωρισμὸς καὶ ἡ μηχανικότης τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἡ ἐκβιομηχανοποίησις τῶν πνευματικῶν μας ἀξιών, ἡ «ἐλευθερία» πού δὲν εἶναι πλέον προσωπικὸν ἀπόκτημα, ἀλλ' ἄκοπος καὶ αὐτόματος κληρονομία. Ἡ ἀποσυμφόρησις μὲ μέσα καθαρῶς πνευματικὰ δὲν εἶναι σήμερον πλέον δυνατὴ, καὶ δὲν ὑπάρχει κωμικώτερον θέαμα ἀπὸ τοὺς διανοουμένους, πού πιστεύουν, πῶς θὰ ἡμπορέσουν ν' ἀντιτάξουν τὸν λόγον καὶ τὴν πειθῶ πρὸς δυνάμεις ἀλόγους καὶ ἀμόρφους, τὰς ὁποίας μόνον ἡ ὑπερτέρα δύναμις καὶ ἡ ἠθικῶς θεμελιωμένη βία ἡμποροῦν σήμερον νὰ καταδαμάσουν.

Ὅχι πῶς τὸ περιεχόμενον τῆς σημερινῆς διανοήσεως ὕστερεῖ εἰς πλοῦτον καὶ βάθος ἀπὸ ἄλλας ἐποχάς. Πόσα δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἡ ἐποχὴ μας εἰς λεπτότητα σκέψεως, εἰς καλλιτεχνικὴν εὐαισθησίαν, εἰς βαθυστοχάστους ἐρεῦνας, εἰς ἐφευρετικότητα! Ἐκεῖνο πού τῆς λείπει εἶναι τὸ ἦθος καὶ ἡ ρωμαλεότης, μὲ τὰ ὁποία θὰ ἐδάμαζε τὴν ἀμορφον ὕλην τῆς ζωῆς. Καὶ τοῦτ' ὀφείλεται εἰς δύο λόγους:

Πρῶτον εἰς τὸ ὅτι δὲν ἔχει ἡ σημερινὴ διάνοησις τὸν φυσικόν, τὸν βιολογικόν της φορέα: τὴν ἀριστοκρατίαν πού ὑπῆρξε πάντοτε καὶ εἰς ὅλας τὰς γονίμους ἐποχάς ὁ φορεὺς καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ φορεὺς ἐπίσης καὶ δημιουργὸς τῶν ἀναγεννήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Διότι καὶ αὐτὸ δὲν ὑπῆρξεν ἔργον τῆς μάξης, οὔτε τῶν προλεταρίων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μιᾶς ἐξαιρετικῆς ἐλίτε, πού ἠύξηθη καὶ ἀνθοφόρησε ὕστερ' ἀπὸ γενεὴν ὀλοκλήρων καλλιέργειαν. Ἡ λέξις ἄλλωστε *classicus* προέρχεται ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τῶν Ῥωμαίων τιμητῶν, πού διεβάθμιζαν τοὺς ἀνθρώπους, σύμφωνα μὲ τὸ νόημα τὸ βαθύτερον τῆς πολιτικῆς εὐκοσμίας τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ λαοῦ, εἰς τάξεις (*classes*). *Classicus non proletarius* — ἔτσι συμπληρώνεται ἡ ἔννοια τοῦ «κλασσικοῦ» συγγραφέως τὴν πρώτην φοράν πού χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις μὲ τὴν σημερινὴν τῆς ἔννοιαν.

Καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς ἀριστοκρατίας-τροφοῦ γνησίων πνευματικῶν δυντῶν, δὲν ἡμπορεῖ βέβαια ν' ἀναπληρώσῃ αὐτὸ πού ὀνομάζομεν σήμερον «ἀριστοκρατίαν τοῦ πνεύματος» — δὲν ὀμιλῶ περὶ τῆς πλουτοκρατικῆς «ἀριστοκρατίας», πού δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὸ πνεῦμα. Ἡ περιφημοῦς «Ἰντελλιγέντσια», πού πετᾷ σὰν πεταλοῦδα

ἀπὸ τὸ ἕνα «ἐνδιαφέρον» θέμα εἰς τὸ ἄλλο, ἢ κολλᾷ σάν στρεῖδι εἰς τὰς παρυφάς οἰασδῆποτε νεοφανοὺς κοσμοθεωρίας, ξερρίζωμένη ὅπως εἶναι ἀπὸ κάθε ἔδαφος ἐθνικόν καὶ κοινωνικόν, χωρὶς συνέχειαν αἵματος καὶ ἀτμοσφαιρας, χωρὶς πρῶληψεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας καὶ μόνας (καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἐξυπνοτάτους ἔστω ἀκροβατισμοὺς) ἀντλεῖ ἡ πνευματικὴ δημιουργία τοὺς ζωτικωτέρους τῆς χυμοὺς, δὲν εἶν' εἰς θέσιν νὰ προσφέρῃ παρὰ ἐπαγγελματίας τοῦ πνεύματος ἢ δημοσιογράφους. Ἡ δημιουργία ἄλλωστε πνευματικοῦ βίου δὲν κατορθώνεται μετὰ τὴν ἴδρυσιν σχολείων, βιβλιοθηκῶν ἢ μετὰ οἰαδῆποτ' ἄλλα κοπαδικὰ μέτρα ὀργανωτικῆς σκοπιμότητος.

Δεύτερος λόγος: Εἰς τὴν σημερινὴν διανόησιν λείπει ἡ θρησκευτικότης. Ὅχι ὡς προσήλωσις εἰς τὸ περιεχόμενον ὠρισμένων δογμάτων ἢ ὡς πίστις εἰς τὴν ὑπαρξιν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων. Ὁ σημερινὸς διανοούμενος, ὅσονδῆποτ' εὐγενικὰ ἰδανικὰ καὶ νὰ ἔχη, στερεῖται ὅ,τι χαρίζει τὴν ὀλοκληρίαν τῆς πνευματικῆς ὑπάρξεως, τὸ ὕψιστον νόημα ἀπὸ τὸ ὁποῖον αἰσθάνεσαι νὰ διαποτίζεται καθ' ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος καὶ ν' ἀναδεικνύεται εἰς ὑψηλὴν ὑπόθεσιν προσωπικῆς λυτρώσεως. Διεσπασμένος ὅπως εἶναι, ζητεῖ τότε εἰς αἰσθητικὰς, πότε εἰς καθαρὰς διανοητικὰς συγκινήσεις δὲν ἔχει τὴν λήθην ἢ τὴν ἀνάπαυσιν — ἀλλὰ (πέραν ἀπὸ τὸ ἐγὼ του), τίποτε τὸ ὁποῖον ὄλας αὐτὰς τὰς συγκινήσεις νάναβιβάζῃ εἰς ἕνα ἐπιπεδον ἀπολύτου προσταγῆς, καὶ νὰ χαρίζῃ τὸν ἐνιαῖον ρυθμὸν εἰς θεωρίαν καὶ πράξιν, εἰς αἰσθητικὰς ἀπολαύσεις καὶ ἠθικὰς ἐνεργείας. Ἀκόμη καὶ ὅταν προχωρήσῃ εἰς αὐστηράν ἐνότητα τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, τοῦ λείπει τὸ μονομερὲς ἔστω αἰσθημα τοῦ ἀπολύτου, ποὺ θὰ τὸν κἀνῃ νὰ πιστεῦῃ ὅτι ἡ ἐνότης αὐτῆ ὑπερβαίνει εἰς σημασίαν τὰ ὄρια μιᾶς ἀτομικῆς του ὑποθέσεως.

Αὕτη ἡ θρησκευτικότης — ἀνεξαρτήτως τῆς συγκεκριμένης στάσεως ἀπέναντι τῆς κρατοῦσης θρησκείας — ὑπάρχει εἰς τὸ βάθος κάθε Ἀναγεννήσεως. Εἶδεμῃ, δὲν θὰ ἦτον Ἀναγέννησις, δημιουργία δηλαδὴ ἐνός νέου ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι πάντα κάτι ὀλοκληρον καὶ βαθύ· θὰ ἦτον ἐπισκευή. Εἶναι πλάνη νὰ νομίζεται, ὅτι ἡ Ἀναγέννησις ἔχει συνήθως χαρακτῆρα αἰσθητικόν, φιλοσοφικόν, ἐπιστημονικόν κλπ. Τὸ περιεχόμενον ἐδῶ δὲν ἔχει σημασίαν — σημασίαν ἔχει ὁ συγκλονισμὸς ὁ λ ο κ λ ῆ ρ ο υ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἰσδέχεται τὴν λυτρωτικὴν ἐπίδρασιν ἀξιῶν ἀπολύτων καὶ ἀλλάσσει σύμφωνα μ' αὐτὰς ὁ λ ο κ λ ῆ ρ ο ν τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ ἦθος τῆς ὑπάρξεώς του. Αὐτὸ εἶναι ποὺ ξεχωρίζει τὴν Ἀναγέννησιν ὡς ἕνα φαινόμενον ἀ ν θ ρ ω π ι σ τ ι κ ὸ ν ἀπὸ τὰ φαινόμενα τοῦ κλασικισμοῦ ἢ ἀπὸ τὰς νοσταλγικὰς, ἀλλ' ἀναιμικὰς καὶ ἀγόνους στροφὰς

πρὸς τὸ παρελθόν, ποὺ μᾶς συγκινοῦν πολυλάκις μετὰ τὴν εὐγένειαν τῶν προσώπων καὶ μετὰ τὴν ὠραιότητα τῶν ματαίων προσπαθειῶν, ἀλλὰ καὶ δὲν δημιουργοῦν ἱστορίαν: Παραδείγματα τοῦ εἴδους τούτου ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα ὁ Πλούταρχος, ὁ Μ. Αὐρῆλιος, ὁ Δίων Χρυσόστομος, ὁ Ἰουλιανός.

* * *

Εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὐρισκόμεθα καὶ σήμερον. Ὡς διανοούμενοι θὰ ἐξακολουθήσωμεν νὰ πραγματοποιοῦμεν μετὰ τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὴν Ἀρχαιότητα τὸν πλουτισμὸν καὶ τὴν ἐμβάθυνσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου — ὅ,τι εἰς εὐδαιμονίαν καὶ ἁρμονίαν ψυχικὴν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ πραγματοποιήσῃ σήμερον — καὶ εἶναι ζήτημ' ἂν ἀλλοῦ πουθενὰ θὰ ἡμπορούσαμεν νὰ καταφύγωμεν. Τὴν δυνατότητα ὅμως μιᾶς Ἀναγεννήσεως τῆς ὅλης ζωῆς μας μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς Ἀρχαιότητος δὲν βλέπω πολὺ προσεχῆ. Ἡ σημερινὴ ζωὴ μας ὁμοιάζει μ' ἕνα πλημμυρισμένον χεῖμαρρον, ποὺ ὀλοεὶν ἀπλώνεται καὶ φουσκώνει καὶ προχωρεῖ συμπαρασύρων εἰς τὴν ὀρμὴν του τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Μετὰ φράγματα τεχνητὰ νὰ τὸν περιορίσωμεν εἶναι σήμερον ἀδύνατον. Θὰ σταματήσῃ μόνον, ὅταν ἐξαντληθῇ ἡ ὀρμὴ του ἢ συναντήσῃ ἐνώπιόν του βράχους καὶ βουνὰ ἀνυπερβλήτα. Τότε καὶ μόνον θ' ἀρχίσῃ τὸ ἔργον τῆς ἀνασυγκροτήσεως: θὰ ἔχωμεν πρῶτα νὰ θάψωμεν τοὺς νεκροὺς ποὺ ἐπνιξεν, νὰ καθαρίσωμεν ἀγροὺς καὶ σπῖτια ἀπὸ τὴν ἰλὺν καὶ τοὺς λίθους ποὺ κατέβασεν ἡ πλημμύρα, νὰ ἐκχερσώσωμεν καὶ πάλιν τὰ χωράφια. Σιγὰ-σιγὰ ἡ χαρὰ θὰ ξαναγυρίσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅσοι κατῶρθωσαν νὰ σώσουν τὴν ζωὴν των καὶ ν' ἀνακτήσουν τόσην νεότητα, ὥστε νὰ στρέφουν γεμάτα ἐμπιστοσύνην καὶ ὑγιᾶ μοιρολατρείαν τὰ μάτια των πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐκεῖ ὅπου ἐξακολουθεῖ ἀνέσπερον νὰ λάμπῃ τὸ ἄστρον τῆς Ἑλλάδος, τῆς πνευματικῆς μας πατρίδος. Αὐτὸ καὶ πάλιν θὰ μᾶς φωτίσῃ, καὶ θὰ μᾶς ἀνασύρῃ πρὸς νέον ἀνέβασμα. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως ἡ πλημμύρα ἐξακολουθεῖ καὶ ἐλοένα φουντώνει περισσότερο. Μερικοὺς κατεπόντισεν ἤδη, ἄλλοι φεύγουν νὰ σωθοῦν, οἱ περισσότεροι μένουσιν ἡσυχοί, εἴτε διότι εἶν' ἀκόμη μακριὰ τὰ νερά, εἴτε διότι στηρίζουν τὰς ἐλπίδας των εἰς τὰ τεχνικὰ φράγματα ποὺ κατεσκεύασαν. Ὑπάρχουν καὶ μερικοί, ποὺ δοκιμάζουν αἰσθητικὰς συγκινήσεις ἐνώπιον τοῦ θεάματος ἢ κάνουν ὑπολογισμούς, ὅτι τὰ νερά θὰ ποτίσουν ἀνέξοδα τὰ περιβόλια καὶ θὰ γυρίσουν τοὺς μύλους των· ἄλλοι στρογγυλοκαθισμέν' εἰς τὰ μικρὰ βαρκάκια τῆς προσωπικῆς των πνευματικῆς δράσεως διασκεδάζουν ἀφήνοντες νὰ τοὺς ταξιδεύῃ ἀνέξοδα καὶ ἀκοπα τὸ ρεῦμα καὶ πιστεύ-

οντες ὅτι κάτι κάνουν καὶ αὐτοί. Εἶναι οἱ «συγχρονισμένοι», ποὺ αὐτοκολλακεύοντ' εὐρίσκοντες τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς τῶν *καὶά λίαν*, ἀφοῦ δὲν ἔχουν ἄλλα κριτήρια νὰ τὴν ἀξιολογήσουν παρὰ τὴν πενιχρὰν τῶν πείραν. Ὁμοιάζουν μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς ἐκείνους ἐγκωμιογράφους τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς, οἱ ὁποῖοι συγκρίνοντες τοὺς Ἀλεξάνδρους καὶ τοὺς Θεμιστοκλείς, τοὺς Τραϊανούς καὶ τοὺς Βουλγαροκτόνους πρὸς ἕνα Ἀνδρόνικον τὸν Γ', τοὺς εὕρισκαν ὅλους «κατώτερους—ἦσαν καὶ αὐτοὶ «ἄνθρωποι τοῦ παρόντος», μὴ «προγονόπληκτοι». Μόνον ὁ ἐρημίτης-διανοητής, ποὺ ἐπισκοπεῖ ἀπὸ τὸ πανύψηλον ὄρος τοῦ στοχασμοῦ τὴν πορείαν τοῦ ρεύματος, ἀνίκανος νὰ ἐμποδίση, καταδικασμένος ὅμως νὰ βλέπῃ τὸν ὄλεθρον ποὺ ἔρχεται, αὐτὸς καὶ μόνος ἠμπορεῖ νὰ προσμετρήσῃ πόσον μέγας, πόσον ἀναπόφευκτος εἶναι. Αὐτὸς ὅμως εἶναι καὶ εἰς θέσιν πρῶτος ν' ἀντικρύσῃ τὸ ἄστρον τῆς ἐπαγγελίας καὶ νὰ διακηρύξῃ πρὸς τὰ κάτω προφητικῶς :

Iam nova progenies caelo demittitur alto.

Ἡ εἰκὼν αὐτὴ δὲν εἶναι βεβαίως διόλου αἰσιόδοξος, καὶ εἰς τὸ στόμα κλασσικοῦ φιλολόγου, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀσχολία του μὲ τὴν Ἀρχαιότητα εἶν' *αἰσίαις βίου*, καὶ ἡ πίστις του εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς ἀξίας τῆς ἀπόλυτος, ἡ πρόβλεψις ὅτ' ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας τῆς ζωῆς μας δὲν εἶναι πιθανὴ Ἀναγέννησις τοῦ ἑλληνικοῦ

πνεύματος, (ὅσονδῆποτ' ἔντονον καὶ ἂν προκαλῆ ἡ Ἑλλάς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν διανοουμένων ἰδίως εἰς τὴν μεταπολεμικὴν ἐποχὴν), φαίνεται τοῦλάχιστον παράδοξος. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ πάρωμεν ἀπόφασιν: Εὐρέθη μὲν εἰς ἐποχὴν, ποὺ ἠμπορεῖ νὰ ἔχη ὅλας τὰς ἀρετὰς· ἡρωϊκότητα ὅμως δὲν ἔχει, καὶ χωρὶς ἡρωϊκότητα τίποτε δὲν κατακτᾶται, — πολὺ ὀλιγώτερον τὸ παρελθόν. Ἐπειτα δὲν πρόκειται κἂν περὶ ἀπαισιοδοξίας ἢ αἰσιοδοξίας: ἡ διαπίστωσις τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τῆς ὠραιότητος τοῦ θανάτου εἶναι ταυτοχρόνως ἕνα κήρυγμα πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀθινασίαν τῶν ὠραίων, καὶ ὁ Ζεὺς δὲν χάνει τίποτ' ἀπὸ τὴν μεγαλωσύνην καὶ τὴν μακαριότητά του μὲ τὸ νὰ ὑπόκειται εἰς τ' ἀδῆριτα θέσφατα τῆς Μοίρας.

Ἐνας βαθυστόχαστος κριτικὸς τοῦ 1. μ. Χ. αἰῶνος, ἔθεσε τὸ ἴδιον ζήτημα: πῶς συμβαίνει, ὥστε ἡ ἐποχὴ του, ἂν καὶ εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ τόσον πλήθος παιδείας καὶ τάλαντων, δὲν παρῆγε μεγάλους συγγραφεῖς, ὅπως ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ; Δὲν πρόκειται νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἀπάντησιν ποὺ ἔδωσεν ἄλλ' ἀκριβῶς τ' «ἀπαισιόδοξα» περὶ τῆς ἐποχῆς του συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρέθη ὑποχρεωμένος νὰ καταλήξῃ, δὲν τὸν ἠμπόδισαν νὰ διακηρύξῃ περὶ τῶν ἀρχαίων — καὶ τὰ λόγια του ἐπηλήθευσε ἡ δισχιλιετὴς ἔκτοτε ἱστορία :

Ὁ πᾶς αὐτοῖς αἰῶν καὶ βίος ἀπέδωκε τὰ νικητήρια καὶ ἄχρι νῦν ἀναφαίρετα φυλάττει καὶ ἔοικε τηρήσειν.

Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

